

Dördüncü sene

On beşinci sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

Mayıs — 1930

Istanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

İslâmda felsefe ceryanları

4

X I — Eşşeyhürreis Ebu Ali Hüseyin ibni Sina.

1 — *Hayatı* — Turan Feylesofu Ebu Ali Hüseyin ibni Sina (370) de o vakıtlar irfan ve medeniyet merkezi olan Buhara köylerinden Afşenede doğdu, pederi oğlunun talim ve terbiyesine pek ziyade itina ediyordu, bu hususta bir takım Muallimler tuttu. İbni Sina 10 yaşına kadar sarf ve nahivde, hisapta rusuh peyda etti, sonra Hanefî İmamlarından İsmailüzzahitten fıkıh öğrendi; daha sonra pederi Feylesof geçinen Ebu Abdullahınatiliyi muallim tayin etti; İbni Sina bundan İşaguciyi, beş altı şekil kadarde İklidis kitabını, Mecasti mukaddimesini okudu. İbni Sina tetkik ve tetebbü cihetlerini pek iyi bildiğinden artık Natili ibni Sinayı okutamıyacak bir hale geldi, zaten İbni Sina Natiliyi tam bir Feylesof tanımadığından Natili kendisinde bir tesir uyandırmadı, artık İbni Sina kendi kendine metin ve şerhleri mütaleaya koyuldu; Mantık ve Tabiiyat ve Riyaziyatı elde etti, Tıbbı da kolayca öğrendi. Filvaki İbniSina Ebu Mansur Hasan-İlkamerî ile hiristiyani Ebu Sehil İsa Bni YahyaElcürcaninin derslerine devam etmiş isede bu iki Tabip İbni Sinada ğine bahse değer bir te'sir uyandırmamışlar idi; İbni Sinada tesir yapan yalnız Fakih İsmailüzzahittir. İbni Sina Tıp kitaplarını mütalea ederek çok geçmeksizin hazik bir tabip oldu; İbni Sina yalnız Mabadettabiayı anlayamıyor idi, hatta bundan ümidini kesmiş idi, fakat Farabinin. " Elabane „ si sayesinde Mabadettabiayı eyiden eyiye anladı. İbni Sina Buhara Emirinin sarayındaki zengin kütüphaneden çok istifade etmiş idi.

İbni Sinanın pederi İsmaililerden idi, İhvanı Safa risalelerini mütalea eder idi. İbnisina bu sayede İhvanisefa risalelerini gözden geçirmiş idi. İbnisina ğayet zeki idi, mesaisi bek az kimseye nasip olan bir harika idi, hiç bir kitabe bir düziye bakmaz idi, güç meselelere rast geldikçe kitabe muracaat iderdi; daha genç yaşında iken zamanının yegane Feylesuf ve Tabibi, büyük Riyazisi, yüksek Şairi, tam bir Ansiklupe-distî, ayakli kütübanesi oldu; ne yazık ki bir takım yalan rivayetlere göre İbnisina Simyacı, Büyücü tanınmış idi.

2— *Eserleri*— İbnisina yirmibir yaşında iken kendisine hass bir üslup ile büyük eserleri yazmağa başladı , ülüm sistemlerini ortaya koydu ; Turanda, Horasanda, İranda bir çok seyahatlarda bulundu; Vezir oldu, hapse atıldı ; Buharada , Curcanda , Reyde , Isfahanda , Hemedanda ; yollarda, hapishanede o muazzam eserleri kaleme aldı; nihayet müptela olduğu kulunç hastalığından kurtulamadı“428„de Hemedanda vefat etti. Feylesofumuzun eserleri okadar ehemmiyetlidir ki yalnız bir tanesi bir âlime yetüp artar; Meşşai ve İşrâkî mesleklerini nasıl ihata ile kavradığını gösterir idi. İbni Sinanın eserleri çok okunmuş, çok şerh olunmuş, Avrupa lisanlarına çok terceme edilmiş idi. Eserlerinin bir kısmı umumî, Ansiklupedi tarzında, diger kısmı hususî, bir fenne mahsus idi . Umumî tarzda yazılan eserlerin en muazzamı Şifadır . Şifa Felsefe kamusudur , nazarında hak başka olduğu halde münakaşe itmeksizin Şifayi Meşşai mesleki üzere yazmıştır . Aristonun kitapları ile Şifa bek çok yerde birdir, şukadar ki Şifada Aristodan varit olmayan bazı şeyler vardır ki mahsulu felsefisinde pek çok noktai nazarlar ile Aristodan ayrılmıştır; İbni Sina Şifada Feylesoflar mezhebini de telhis itmiştir. Necati Şifanın hulasasıdır, İşarat en son yazdığı eseridir ki en mükemmelidir ; mesleki İşarattadır, gendiside buna ehemmiyet virmiştir, İşarat müteahhirinin Zeburi olmuştur . İşrâkî mesleki üzere yazdığı “ Hikmeti muşrekiye „ si İşarattan sora İbnisinanın hususiyetini gösterir pek mühim ve meşhur bir eseridir . Hikmeti Aruziyesi riyaziyattan maada bütün ilimleri camidir ve ilk eseridir . Mantık hakkında küçük, orta, büyük olmak üzere üç türlü eser kaleme almıştır . Tasnifi ülüm hakkında bir eseride vardır , Ruhiyat hakkında ayri ayri eserler yazmış , Filotından alınmış olan kasidei ruhiyesi çok şerh olunmuştur. İbnisinanın ayrıca bir Ahlak risalesi var isede ne yazık ki bugüne kadar tetebbuu ihmal olunmuştur ; ayrı olarak Mabadettabiası nadirdir , Hikmeti Arşiyesi en güzelidir . Tasavvufa ait eserleri çoktur „ Hay yibni yakzan „ i “Akli Faal„ , “ Ettayr „ i ilmi hakka isal hususlarında tasavvfî remizlerle yazılmıştır . Tibba ait kaleme aldığı “Kanun„ Tip kamusudur, Fiziyoluji, Teşrih, Eczacılık ve saireyi havi bir şah eserdir. Baş feylesof Riyaziyatta pek az tanınmakla beraber her şubesinde mühtac gördüğü ziyadeleri katmış; Musikide evvelkilerin gaflet ettikleri bazı mühim meseleleri beyan eylemiş idi .

İbnisina luğate ait “Lisanülarap„ namında misli namesbuk bir eser yazmış , bazı Sureleri tefsir etmiş; murasele ve mücavebelerde bulunmuştur [1]. İbni Sinanın güzel kasideleride vardır .

[1] Ebülhasenilâmirinin, Beyroninin , Behmeniyarın suallerine cevap yazmış ; sofiyeden Ebusait Ebuhayr ile Zühüt Hakkında muhaverede bulunmuş , Ebusehilmesihye bir risale göndermiştir .

3—*Meselki*—İbnisina Aristo Felsefesini tanzim etmiş, dehasile inkışaf ittirmiş, Meşşâf mesleğini Nev Eflatunilerin şerh ve ilavelerile beraber almış, bazı fikirleri ile büyük bir meharet göstererek şarkta ihya etmiş; şark muhitininin tesiri altında kalarak felsefesini bir taraftan İsrakîlere, diğer taraftan Mütessavviflere yaklaştırmış; arasında yaşadığı Mütakellimler ilede alakasını kesmemiştir. İbnisina İsmailiye mezhebi, İhvanı sefa felsefesini, umumiyetle kudema mezhebini tetkik etmiş, Farabiden çok müteessir olmuştur. İbnisinanın o azametli mesleğinin bütün unsurları Farabide görülebilir. Farabî mânâ ve meslek itibarile İbnisinanın üstazıdır, cevelani fikri İbnisinanın cevelani fikrinden daha yüksektir, şukadarki İbnisina daha klâsik ve metodik eserleri ile bütün seleflerinin eserlerini gölgede bırakmış, onların yerine geçmiştir.

A — İbnisina marifet nazariyesinde, mantıkda Farabiye sıkı surette bağlıdır .

a — Marifet nazariyesinde İkanîdir evvelî bir takım mâlumât bulunduğuna, bilinmeyen şeylerin bir kısmı bunlar vasıtasile yakînî olarak bilineceğine kanidir. Vücut mefhumu, tenakuz kanunu evvelîdir, İbnisina tasdik ve ilim noktasından tenakuz mebdesine pek ziyade ehemmiyet veriyor. “Sofestâflik mantıkdaki tenakuz şartlarına ademivukuftan ileri gelmiştir,” diyor; Felsefe tarihi “Sofestâflik tenakuz mebdesine mübhem bir şuurdan ileri gelmiştir, filvaki bu mebdei ilk serd idenler Sofestâfîler olmağla beraber şartlarını elde idemediklerinden naşi tatbikat sahasında tenakuza düşmüşlerdir,” demekle Baş feylesofumuzu tasdik idiyor; İbnisinanın Mantıka ehemmiyet vermesinin başlıca sebepleri budur .

İbnisina Akliyundandır, his ve tecribenin çoğalması olsa olsa bir ikna verir, his ve tecrîbe ile ele geçen mâlumâtın yakînî ve zarurî olması bir kiyasi hayafiye bağlıdır: “cüz’ilerde, mahsuslarda gördüğümüz ittirat küllî olmasaydı gördüklerimiz bukadar kuvvetli, bukadar çok olmaz idi.,”; bugünkü Metodolocide İstıkraye vakide yakînî mutlak virilemiyor, menşei bizzat zihinde olmadıkça ulûmun mühtaç olduğu yakîni ifade idemiyor ; İbnisina kiyasi hafi ile bu fikirlerin esasını ortaya koyor. İbnisina tecribecileri böyle ret ettiği gibi “ilim bürhansız olmaz, şukadar ki bazı mâlumât vasıtasız mâlum olur,” demekle Sofestâfîleri de ret idiyor, bugün felsefe kitaplarında Sofestâflik böyle ret olunuyor.

İbnisina kuvvetler vasıtasile idrakin vukunı kabul itmekle vasıta ile marifet nazariyesine taraftar olan İstihzarîler-Representationnistes-gibi düşünmüş oliyor. Mütakellimler bu fikre karşı gelerek nefsi natıkanın doğrudan doğruya idrak ittiğini kabul itmekle onlar bilakis vasıtasız marifet nazariyesini ileriye süren bugünkü Hadsîler-İntuitionnistes-

gibi düşünmüş oluyorlar. İbnisina “eşyaya olan ilimimiz eşyanın nefsimizdeki eserlerinden ibarettir „ dimelke bu günkü İdealistlerlede temasta bulunuyor.

b — İbnisina, hikmeti nazariyeye dalmış, hikmeti ameliyeye itinası azalmış olmağla Miskeveyhten ayrılarak mantıkçı Feylesof olmuştur; Miskeveyhten sonra ahlakçı Feylesof Gazalidir. İbnisina en ziyade Mantık ile meşgul olmuştur, çünkü kurunu vustada Mantığın ehemmiyeti pek ziyade idi, İbnisinin yolu Mantık yoludur; Mantık hataları atan bir kanun, hakikata götüren bir yuldur; hakikatı bulmak Mantığın vazifesi değildir, bu vazife His ve Aklın fail olan kuvvetlerine virilmiştir. Mantık kanunları bunları hataya düşmekten korur, zihni fikirlerdeki hatalardan saklar, hakikata iletir. İbnisina yalnız karihasına bakup kalan mesleklere emniyet itmiyor, fitreti insaniyeyi kafi görmiyor, megerki Bari-taala tarafından te'yt oluna, bu ise istisnaî bir haldir; filvaki tecribî ilimler, keşfî mâlumât var isede nazari ilimlerde Mantıktan başka emin bir yol yoktur.

İbnisina Mantıkı vazıh bir hale koymuş, İstidlalin rünki olan, tahlilinahviye bağlanan kazıyeleri büyük bir dikkat ile tafsil itmiş; bir takım incelikler göstermiştir.

c — İbnisina külliyyat nazariyesi müstekıl bir nazariye değildir. Mantıkda, Rohiyatta, Mabadettabiada görülmekle felsefesinin muhtelif yerlerde zarurî bir neticesidir. İbnisina külliyyat nazariyesinde Farabiye gine sıkı bir surette marbuttur; Rohiyatta Akil nazariyesine, Mabadettabiada İlel nazariyesine bağlıdır.

İbnisina külliyyat münazealarını, Garpta parlamadan evvel Şarkta bazı mertebe tesviye itmiş, Külliyyi üç kısma ayırmıştır: 1 - Allahın İminde Mabadettabiî olarak vardır: (Aklî). 2 - Maddede Arazîlerle beraber bilfiil vardırki hakikatı tabiiyesini teşkil ider: (Tabiî) 3 - cüz'iden çegüp çıkarıldığı zaman insanın zihninde vardır: (Mantikî); İbnisinin bu tahlilini Avrupalılar Latince şöyle ifade iderler (Ante res - poste res - in rebus).

d—İbnisina Aristonun tasnifini pek güzel bir surette izah itmiş, Oküs-tkontün tasnifinde olduğu gibi bir tertip gözetmiş, ulumu, aslî, ferî veya tatbikî sınıflarına taksim etmiş, Felsefei nazariyeyi sırasile Tabiiyat, Riya ziyat, Mabadettabia veya İlâhiyat kısımlarına ayırmış Maadin, Nebatat, Hayvanat, Ruhiyatı Tabiiyatın usulünuden, Tip, Kimya, Ahkaminücumu fûruinden saymış idi. Adet, Hendese, Hey'et, Musiki Riyaziyatın usulu, Cebir fûruinden bir idi. Mücerredat Mabadettabianın aslî, Maad fer'i ilmi idi. Mantık Felsefenin kapusi olmağla tasnifte dahil değil idi.

İbnisina bu tertipte maddenin tedricî surette kaldırılmasını hedef

idiniyor idi. Tabiiyatın mevzuu zihinde ve hariçte maddeye mühtaç idi, buna (İlmiesfel) diniyor idi. Riyaziyatın mevzuu zihinde maddeye muhtaç olmayup yalnız hariçte maddeye mühtaç idi, bunada (İlmievsat) dinir idi. Mabadettabianın mevzuu ise zihinde ve hariçte maddeye mühtaç değil idi, maddeden mücerred olan mevcüdü mutlak idi, bunada (İlmiâlâ) dinir idi.

B — Tabiiyat-İbnisinanın tabiiyatı hey'etimecmuası itibarile Meşşâî mesleki üzere yürümüştür. Bununla beraber Neveflatunî tesirlerde vardır. İbni sina Tabiiyatı hem müşahede, hem Akıl sahasında bulundurmağla istidlal ile müşahede, mücerred ile müşehhas arasında bir aheng husule geliyor, aralarında boşluk kalmıyor idi. İbnisina (Apriori) olarak bu ahengi kabul idiyor idi. Tabiiyat ilminde kurunu vustada Talil, farziye, kurunu cedidede Müşahede hakim idi; İbnisina kemali meharetle bu iki metod arasını buldu; Mantık, Makuleler gibi, mühtaç olduğu bir takım mefhumları Tabiiyattan alıyor, diğer taraftan akıl kanunlarının tabiata tatbik olunduğunu kabul itmekle [1] makuleler tabiiyat sahasında tatbik olunuyor idi. Tabiiyat Mabadettabiaya muttasıl oluyor, mevcudat silsilesi maddeten akla kadar dayanıyor idi. Mabadettabianın en mühim mefhumları olan Heyulâ ile Suretin temeli Tabiiyattadır. Cismi tabii, mahal olan heyulâ[2] ile hal olan suretten mürekkeptir. Cisimlerde Atalet hassası vardır. Cisim kendiliğinden müteharrikde olmaz, sakinde olmaz, şukadarki cismin hareketi veya sükünü ancak gendisinde ğarizî olan kuvvet vasıtasile olabiliyor [3], haricten bir te'sir altında olmuyor, bu halde Atalet hassası Dinamikî bir mefhum ile tefsir olunuyor. İbnisina namütehahi kuvvet kabul etmiyor; hareketi, cisimde karar kılan bir halin tedricî olarak kuvveden File çıkması diye tarif ediyor. Bu ise cisimdeki bugün kabul olunan (kuvveizinde) nazariyesine müşabihtir.

İbnisina her cisimde tâbii hayyiz ve şekil kabul idiyor, cisim hali le kalınca hareketi tabiiyesi vasıtasile daima birbirinin aynı olarak bir türlü hayyize ve şekle meyl ider, basit cismin tabii şekli Kürevî, mürekkep cismin tabii şekli gayri kürevî dir. Bu meyl nazariyesi Dinamikî tasavvuruna uygundur. Onyedinci asırda keşfi haber verilen hava ve su tazyikleri meselesi yedi asır evvel İbnisina zamanında şark müte-

[1] Bu günde Akıl kanunları ile Tabiat kanunlarının ahengi kabul olunuyor, yalnız muhtelif surette izah olunuyor.

[2] Heyulâ bil kuvve bir veya birçok suretleri kabul eden; madde bütün suretler arasında müşterek olan; mevzu bilfiil sureti kabul idene denir.

[3] Garizi olan kuvvetlerin ilk derecesi kuvvei tabiiyedirki bizzat olan hareket ve sükunun mebedi bu kuvvettir. İkinci derecesi kuvvei nefsiyedirki sırasile Nebatta, Hayvanda İnsanda âletler vasıtasile nevelerini muhafaza iden kuvvet budur. Felekte kabul olunan kuvvet üçüncü derecesidir, âlet vasıtasile değil, sabit bir kanune müteveccih bir Irade ile ef'ali muhafaza ider.

fekkirleri tarafından keşf olunmuş idi, fakat İbnisina Aristo talimatına sadık kalarak hayyızı tabiî esasından ayrılmamış, latif cismin yukarıya, kesif cismin aşağıya doğru meyl ideceğini müdafaa etmiş idi. İbnisina gine bu hayyızı tabiî esasına mebni bu Âlemden başka bir âlemin bulunmayacağını iddia idiyor, bilfiil namütenahinin imkânını ret eyleyor, yalnız hareketin bilkuvve namütenahi olduğunu ortaya sürüyor; Atomi, ortadan kaldırıyor idi .

C — Ruhیات İbnisinin Ruhiyatı pek güzeldir, pek metin bir şekildedir, âdeta yeniden meydana gelmiştir. Aristo Ruhiyatı Tabiiyattan ayırmamış idi, evvelâ Neveflatunîler, sonra İbnisina Ruhiyat ile pek çok uğraşmışlar isede gine Ruhiyatı müstakil bir ilim yapmamışlar, bu vazifeyi felsefi cedideye bırakmışlar idi. İbnisina zamanına kadar Ruhiyat bütün evsafizatiyesile ikmal edilmemiş idi. Farabının eserleri kâfi derecede tanınmamıştı, işte buna İbnisina muvaffak olmuştur . İbnisinin Ruhiyatı tecribî ve aklî, Ruhiyata ayrılabilir.

a — Tecribî ruhıyat Nefis, Akıl nazariyelerini ihtiva ider .

1 — Tecribî Ruhıyat. Nefis tabiî ve âlî (Uzvî) bilkuvve hayat sahibi olan cismin kemali evvelidir [1] : Zihıyat olan cisimlerin bütün ef'ali cisimlerde gerizî olan kuvvetlerden sadır olur . İbnisina nefsin kuvvetlerinde aynile Aristoya bağlanmamıştır ; nefis üç kısımdır : nebatiye, Hayvaniye, İnsaniye.

Nefsinebatiyenin üç kuvveti vardır : Gaziye , Namiye, müvellide. Gaziye ve namiye, kuvvetleri ferdin, müvellide kuvvei nevin bakasına hizmet ider, Nebatın gıda alması, büyümesi, doğurması bu kuvvetler vasıtasıdır ,

Nefsinebatiye hayatî vazifeyi yapmakla hayvandada vardır ancak hayvanda fazla olarak birde Nefsihayvaniye vardırki hayvan bununla mahsusatı idrak ider, iradî olarak hareket eyler, nefsihayvaniyenin iki kuvveti vardır : Müharrıke, müdrike. Kuvvei muharrike ya Baise veya Faile olur, kuvvei baise ya menfaati celp veya mazarratı def eder , birinci şekline Kuvvei shehiye, ikinci şekline Kuvvei gazabiye denir; Kuvvei faile Kuvvei baisenin te'siri altında muhtelif hareketleri getirmek için âsâbi gerüp gevşeten, adalâti sıkup salıviren âsâp ve adalâta yayılmış kuvvettir; bu rey İnfialat nazariyesini teşkil ider .

Kuvvei müdrike ya haricî müdrike, Havassizahire, ve ya Batini müdrike Havassi batınadır. İbnisinin kuvvei müdrike nazariyesi her hususta bu günkü izaha uygun olmamakla beraber şayanı hayret bir derecede

[1] Kemali evvel, kaldırılmasile mevzuu kalmayan, Kemali sanı kaldırılmasile mevzuu kalup yalnız kemali kalmayan vasıflardır. Bugünkü Fizikte ilk ve ikinci hassalar bunun yerine geçmiştir .

vakifanedir, ahengdardır, pek caziptir. Havassi zahire beşdir : Basıra Samia, Şamme, Zaika, Lamise. bazı hayvanlarda bu hassaların hepsi[1] bulunamaz, Havassi batınada beşdir: Hissimüşterek (Bintasiya) Hayal (Müsavvire), Vahime, Hafıza, Mütasarrife[2]. Havassi zahire ile idrak olunan suretler Hissi müşterekte toplanıyor, hepsini idrak iden hissimumşterektir. Hayal bunun hazinesidir. Vahime cüz'î mânâları idrak ider[3], Vahime âdetâ hayvanın Akli makamındadır, bir sevki Tabiidir, cüz'î mânâları idrak eden Vahime, küllî mânâları idrak eden Akildir.[4] Hafıza Vahimenin hazinesidir. Mütasarrife mahsusatın suretleri ile mânâlarında terkip, tamim, tezakür (tedai) gibi suretler ile tasarruf eden kuvvettir. Mütasarrife nefsi hayvaniyeye göre Mütahayiye, Nefsi insaniyeye göre Mütetekire namını alır. Mütahayile mahsusatta vehim vasıtasile, Mütetekire Akıl kuvvetleri vasıtasile tasarruf eder.

Nefsiinsaniyeye gelince İnsanda ayrıca Akıl vardır ki, nefsiinsaniyenin kuvvetlerine denir. Bu üç nevi nefsin zatî olan vasıtaları bir tekamül silsilesi teşkil eder; Nebatatin gayrişuurî olan hayatından başlayarak İnsanın ihtiyarî ve Akil faaliyetine kadar yayılır. Asıl Ruhیات tedricî tekamül kanununa göre muntazam surette terkip olunmuştur. Nefsihayvaniye ile Nefsiinsaniyede öyle kuvvetler silsilesi vardırki behimf ihsasten başlayarak Tasavvufî Vahide nihayet bulur.

Nefsiinsaniye veya natıkanın başlıca iki kuvveti vardır: Alime ve Amile veya Aklinazarî ve Amelî. Kuvvei Alime İnsana mahsus olan Kuvveimüdrîke, Kuvveiamile İnsana mahsus olan Kuvveimuharrikerdir İnsan Kuvveiamilesi ile bedenini, Siyasetni tedbir eder. Kuvvei alimesi ile "Mebadii âliye,, ye dönüp ondan müstefit olur. Akıl nazariyesi Kuvveialime nazariyesidir.

2 — İbnisina Akıl nazariyesinde Farabî gibi bir silsile kabul etmiş isede silsilenin adedinde ondan ayrılmıştır. Farabî Mabadattabiî mefhumları olan Kuvve ve file göre Akli, bilkuvve ve bilfiil kısımlarına ayırmış, Akil bilfiil ile Aklimüstefada çıkmış, bunların haricinde, üstünde birde Aklifaal kabul etmiş idi. [5] İbnisina Nefsinatıkanın eşyayı bilmesi Aklifaaale ittisali ile olması hususunda Farabî ile beraber gidiyor isede Nefsinatıkanın üç derece olan kuvvetini dört dereceye

[1] Zaika ile lamise hepsinde bulunur .

[2] Bu kuvvetlerin dimağda birer yeri varidi .

[3] Mânâ, hissi-zahirî idrak itmeyüp nefsin mahsusattan idrak ettiği şeydir : koyunun kurttan korkup kaçmasını mucip olan mânâ ve çocuk sevgisi gibi .

[4] Vahime maddî olmayan mânâları mahsus suretlere müteallik, maddî lahikalar ile müttasîf olarak idrak eder, Akil maddî olmayan mânâları bütün maddî lahikalardan ; mahsus suretlerden mücerret olarak idrak eyler . Maddî lahikalar Kem, Keyf, Eyne v. s. gibi dokuz makuledir .

[5] Farabi bu taksimi Aristonun Kitabünnefsinden nakl ettikten sonra izah etmişti .

çıkariyor, beşinci derecede birde Akliküdsî koyor. [1] İbnisine ev-vela nazarı olan kuvvetin üç haline göre üç nevi Akıl kabul ediyor: Heyulanî, bilmeleke, Bilfiil. Akli, müstefad ve Küdsî ile beraber Akil beşe balığ oluyor.

I — Akliheyulanî istidadimutlak, bilmek hakkında bir imkânimutlak mertebesidir. Bu istidat bütün İnsanlarda vardır, Hayvanlarda yoktur. Bu mertebeye Heyulâ adını takmakla Ruhiyatını mabadattabîf esasına göre kurmuş oluyor.

II — Akilbilmeleke veya Aklimümkün Bedihî ve zarurî olanları bilmek mertebesidir, birinci hale göre bu mertebe fiil halidir; bu derece Farabide yoktur.

III — Akilbilfiil Aklın tam bir istihzar halidir ki bedihî ve zarurî olan hakikatlardan sonra kisbî ve nazarı olan mâkulleri her an istihsal edebilir, bu mâkullerin suretleri kendisinde her an hazır olmakla dilediği vakit onları idrak eder, Akilbilfiil Akilbilmelekenin yüksek derecesidir.

IV — Aklimüstefat kendisinde hazır olan mâkullerin suretlerini bilfiil idrak etmek halidir. Bu mertebe Aklın kemal mertebesidir.

V — Akliküdsî vasıtasız eşyayı bilme halidir ki bazı zevata mahsusdur. Akliküdsî Akilbilmeleke cinsinden olup pek yüksek bir derecedir, sür'atiintikal demek olan Hadsin nihayet derecesidir.

İbnisine Akliküdsî mertebesi ile Tasavvufa geçiyor.

3 — Küllileri ancak Akıl idrak eder, Aklın vazifesi küllileri idrakdır, cüz'ileri idrak eden hasselerdir, Aklın hazinesi Aklıfaaldır. Mâkuller hep küllidir, hasseler mahsus olan cüz'ileri nefse isal eder, nefis ondan makul olan küllileri çıkarır, mâkulat hazinesi olan aklifal ile ittisali sayesinde onları bilfiil idrak eder [2], cüz'iler hasseler ile idrak olunmılla beraber Akil ilede idrak olunması kabildir, şukadar ki Aklın bu idraki, cüz'ilerin cüz'î olması hasebile değil, belki illetlerinin mâlulleri, eserleri olması hasebiledir, işte bu mutalaa gine Mabadettabiaya merbut olur [3].

İdraki hissî, Bütün nefis ameliyesinin temelidir, fekat Nefsinatika mâkulatı çeküp çıkarmak ve kabul etmek için hasseleri istihdam etdikten sonra gitgide hasselerden ayrılır, mahiyeti iktizası olarak küllî hakikatlara yaklaşır, yani safi olarak mâkul hükümler vermek için gitgide kendini maddeden kurtarır.

İbnisinin nazariyesi ne güzeldir;! bu nazariye birbirine zıt

[1] Farabî Akliküdsîyi bu nazariyeden bir az hariç tutmuş idi.

[2] İbni Sina Nefsi insaniye akli faal ile ittisal kesbettiği zaman Akli faaliden ibaret olur, iddiasında bulunan Feylesofları reddediyor.

[3] Nitekim Akil olan Cenabıhak cüz'ileri küllî vech üzere idrak eder dirler.

sayılan noktaların pek ziyade meharetle birleştireyor. Başlangıçta hasselere aslî vazifeler vermek suretile tecribeci, bu vasıta ile Aristocu olan İbnisina en sonunda temâmile Eflâtunî olan bir İdealist, Misalî mezhebine dönüyor [1]. Bu terkihi kim yapmıştır, bunu sarîh surette beyan etmek müşküldür. Felsefe rivayetleri hakkında İslâm Feylesoflarının tanzim ve tatbikine ihtimam ittiklerinde hiç şüphe yoktur, buna başlıca ihtimam idenlerin iki Türk Feylesofı Farabî ile İbnisina oldukları pek muhtemeldir [2].

b — Aklî ruhiyat—Aklî ruhiyat nefsinatıkanın mahiyetinden bahseder. İbnisina bilumum Maneviyeciler gibi Nefsinatıkayı ğayrimaddî olarak kabul eder. Nefsinatika zatında maddeten mücerrettir, cisim olmadığı gibi cisim ilede kaim değildir. Nefsin bedene taalluku tetbir ve tasarruf alakası ile dir. İbnisina Nefsinatıkanın mücerret olması hakkında pek çok deliller getirmiştir, bugünkü Maneviyatçıların Vahdet, Ayniyet delilleri temâmile İbnisina tarafından ortaya konmuştur.

Nefsin bakasında mücerret olmasının neticesidir; İbnisinanın bu bapta getirdiği deliller acıktan açığa Mabadettabî delillerdir, Çünkü nefis ile beden arasında olan taalluku tahlil idiyor; *İbnisina*, İlâhiyatından anlaşıldığı üzere Ahlak ve tasavvuf sahasında ğayet ğeniş bir ittila sahibi iken ruh meselelerinin izahında Ahlakî ve Tasavvufî delillere müracaat itmemiş, İhvanisefanın Felsefî değil, Ahlakî bir nazar gözettikleri gibi bir nazar gözetmemiştir.

Nefsin bakası meslesinin felsefeye girmesi ve ilmî bir surette bahsedilmesi Eflâtundan başlamıştır. Eflâtun nefsin bakasını kabul etmekle beraber namütenahi olduğunu da kabul ediyor. Nefsin bakasına kail olan islâm feylesofları da Eflâtun gibi namütenahi olduğuna, bakasına kail olmayan cümhuru Metekellimin bilakis mütenahi bulunduğuna kail olmuşlar idi. Aristonun nefsin bakasını kabul edip etmediği Felsefe Tarihinde ihtilâfıdır.

İbni Sina nefsin beden ile beraber hâdis olmasında Aristo ile beraber gidiyor, Eflâtundan ayrılıyor, nefis bedenden ayrıldıktan sonra mütemayiz bir halde kaldığını nefsin bir tek olduğunu ileri sürerek, Fisağores, Eflâtun, Neveflâtunilerde görülen, bazı islâm fırkalarına giren Tenasuhu mümkün görmiyor, Vücutilik temayülünü de redd ediyor [3].

D — İlâhiyat veya Mabadettabîa[4].— İbni Sinanın Mabadettabiası

[1] Çünkü Akli faal "Müsül,, âlemi ile pek ziyade ittihadı gösterir.

[2] Bu rivayet Neveflâtunî olan Intikailik rivayetidir .

[3] Çünkü Vücutilikte mütemayiz bir Ruh yoktur .

[4] Mabatettabiaya Felsefei ulâda dinir .

Aristo Mabaddettabiası ile beraber Neveflatunf unsurlar ile kelâm muhassılasıdır .

İbni Sina islâmın ilâhiyat veya Mabaddettabiada en mükemmel bir Vahi olduğuna inanmış, bunu felsefî görüşler ile inkişaf ettirmişlerdir. İlahiyatının mevzuu bugünkü gibi Mevcudumutlakdır başlıca Allah ile mevcudatıulviyeden bahisdir. İbnisine ilkönce Vücut, İlet nazariyesile başlıyor, vücut ile İletin ta tepesinde Vacıblvücüt, Mebdeülmebadî, İleti ulâ bulunuyor.

1 — Vücüt-Vücüt (اول، اول، اول — ilklerilki) dir, eşyanın en tanınmış ve bilinmiş olanıdır, evvelî tasavvurdur, Vücüt Enfüste olsun, Âyânda olsun birdir (Hissim, Tasavvurum vardır) dediğim zaman ne mânâ anlıyor isem (karşımda Fakülte vardır) dediğim zaman anladığım mânâ birdir. İbnisine ilkönce “düşünürüm, öyle ise varım,, veya “varım, öyle ise düşünüyorum,, diye başlamıyor, belki “varlık vardır, varlık yokluk değildir, onu hem tasavvur, hem tasdik ederim,, diye başlıyor. bundan naşı tasavvur noktasından Vücüt, tasdik noktasından tenakuz mebdeî “ilklerilki,, oloyor, Vücüt hakikatte her ikisine şamil oluyor. İbnisine Vücudu evvelî olarak idrak iderim demekle tasavvuru varlığa temerküz ittiriyor, halbuki Dekart “düşünüyorum öyle ise varım,, demekle tasavvurun varlığa delalet ettiğini iddia ediyorki İbnlsinanın reyî ile Dekartın reyî arasında büyük bir fark göriliyor. İbnisine meseleyi Dekarttan eyi hal idiyor, Dekarta varit olan itiraz İbnisinaya varit olmuyor.

Vücüt tertibinde kesret vukuu hususunda en büyük nazariye “Vahitten ancak Vahit sadır olur,, kaziyesidir; İkinci mevcut, ilk mâul (eser) Aklievveldir, aklievvelden cihetler ayrı olarak Nefis, Felekimuhit, Aklisani sadır olur, Aklisaniden gine böylece Nefis, Felekisevabit, Aklisalis ... اول آخره sadır olur, son Akil Aklıfaaldır.

Ayin altında olan Âlem Aklıfaalden sadır olur, nufus feleklerin nefsidir .

Kurunuvusta Feylesoflarının meşğul oldukları Eflak, Nufus, Ukul nazariyelerinin bugün hiçbir kıymeti kalmamıştır. Yunan ve Kuru nuvusta Felsefesindeki nufusufelekiye hep Geldanî nücumperestligi bakiyesidir, bu itikadın âdat tertibi ile yükselerek Fisağores Felsefesinde yer bulduğu, Eflatunda da bir rol oynadığı söyleniyor, Arap şarihleri bunu Aristonun kitabında bulduklarını haber veriyorlar. İbnisine bu nazariyenin hapisini Aristoye isnat ediyor. Fakat bu husus şüpheli göriliyor, bu mezhep Neveflatunîlerde yeniden görülmekle Neveflatunîlerde Aristo şarihi olmakla bu husus bu mezhebin Aristoya isnadına badi olmuştur.

Harran Âlimleri Nücumperest idiler, dinî suretin te'siri altında bu naza-

riye Felsefî surette bazı zihinlerde görülmekle mütefekkirlerin dimağında kolayca yer bulmuştur.

Allah ile Kâinatın, Nefis ile Maddenin ikiliği İbnisinada Farabiden ziyade barizdir. İbnisinaya göre madde bir mümkün veya kabil olan bir imkândır, maddeyi yaratmak, varlığın imkânında gizli olan bir vasıf gibi ona hakikî varlık bahş olunmak demektir. Bu yaratmak ezeldir, eşyaya hakikî olarak varlık isnadı Mütükellimlere göredir ki Allah Maddeyi yoktan meydana getirmiştir.

Vücüt vacipte mahiyetin kendisi, mümkünde mahiyet üzerine zaittir. Vacibin zati varlığın aynı, mümkünim zati varlığın gayridir, zihinde ve hariçte mevcut olan mümkünler bizatihi vacip ve mevcut degildir, bunlarda zat ile vücüt birbirinden ayrıdır.

Vücüt noktasından Hak ıtlakına enziyade lâıyk olan vücüdu daimî, vacip bizatihi, “ vacibilvücüt, “ bizatihi mahzi vücüt, tur. Vacibulvücüt kendisinde hiç bir kesret bulunmamaksızın Vahiddir, zarurî illettir, buna mebni fili ezeli olmağla eseri olan kâinat da ezeldir, Bizatihi mümkündür. zarurî illeti karşusunda bigayrihi vacibtir.

Her vücüt vücüp ile mesbukdur, bu vücüt ya bizaatihi veya bigayrihidir, bütün âlemi bir mefhumda toplayan imkân mefhumu vücütte müstakil degildir, mevcut olmak için vücütte mustakül bir vacibe mühtacdır. yalnız Allah Bizatihi Vaciptir. kâinatın hayatının menbai Allahtır, bu menbain içinden bu görünen Âlem sadır oluyor. Burada bir Vücüdilik görünüyor, kâinatın hepsi cevher olan Allahın arazları olmuş oluyor, Hint fikri tesiri altında kalup Mütékellimlerce kabul olunan “ Arazlarda baka yokdur, nazariyesi buna yakındır. çünkü mevcudun mucidi olan Allahdan derhal vücüt alıyor.

2 — İlet—Aristönun dört illet nazariyesi İbnisinaca terviç oluniyor; buradan İletiulâya kadar variyor. mebde’ yalnız İletifailiye oluyor, Allah Akıl olmağla İlet Akıl ile birleşmiş oluyor; İbnisine ikinci İletlerin faaliyetini her şeyi ihata eden İleti ulanın faaliyetine zam ediyor, bir taraftan Eşarinin İletidiyesinden kaçıyor, İletin hiç bir te’siri yoktur demiyor, belki İlete bir te’sir veriyor, diğer taraftan İletiulâya karşı kuvaitabbiyenin istiklalini ortaya suriyor, buylece İlahilik ve Tabiiliği birleşdirmiş oluyor, tabiiyat sahasında İcabî oluyor, tabiî olarak fail olan kuvvet ile meselâ yakan şey ile tabiî olarak münfail olan kuvvetin mesela yakacağın iltisakı bigyrihi Vacibilvücü oluyor.

3 — İsbativaci — Allah Mabadettabiî tabirlerle Vacibülvücüttur, Bizatihi mahzi vücüttur, İletiulâdır, Evveldir, Hakkievveldir,

İbnisine Vacibülvücüdü isbate İliyet nazariyesile başlayot, Mebdei evvel, İletiulâdır. ihtiyaç illetide imkân dir. Mütékellimler “ birşeyin

illete ihtiyacı ancak hudusindedir, hadis olarak var olduktansonra illete mühtaç olmaz,, diyerek hudus delilini tutmuşlar idi; İbnisina bu kavli red idiyor, illetin yalnız illetihudus olduğunu kabul itmiyor; işte imkân deliline ehemmiyet virup Hudus deliline ehemmiyet virmemesi bundan naşidir,

İbnisina imkân delilini üç dava ile ikmal ediyor. 1 — Var olan mümkünler Vacibe mühtaçdır. 2 — Bu mümkünler namütenahi olamaz. 3 — illet mümkünlerin kendisinde olamaz.

İbni sina Bürhanıvasat ve taraf denilen delili yani namütenahi illetler silsilesinin muhal olması aslını da kullanıyor, bununla bütün ilelifenin mütenahi olduğunu, bir illetiulâyı mutlakanın lüzumunu isbat ediyor [1]. Bürhanıvasat ile teselsülü de iptal ediyor.

İbnisina hareket delilini de tabiat âlimlerinin mesleği üzre serdediyor bununla bir muharriki evveli gayri müteharrike vasıl oluyor, namütenahi bir cismin muhal olması aslına mebni silsileyi iptal ediyor. Bu delilde hudusun bir illete ihtiyacını kabuletmekle mütekellimler ile temasta bulunuyor. Hareket delilinde hudus delili ile mebdei evvel, hareket verici olup vucut verici olmamakla cisimlerin bizzat varlıklarının vacibehtiyacı sabit olmuyor, bundan başka ihdasından sonra eserin muhdise muhtaç olmaması da lâzımgelivor. İşte bu cihetlerden illeti muhafaza için hudus delilini kâfi bulmuyor, imkân noktai nazarına geçiyor, mâlul illeti ile hem hudus hem baka zamanlarında beraber bulunmak için ihtiyaç illeti ancak imkân oluyor, imkân deliline verdiği ehemmiyetbu cihetlerden naşidir, imkân delile bütün mevcutlar Mebdeei küllî olan Vacibülvü- vücuda vasıl oluyor.

Sofiye vacipte vücüt zatın aynı olması meselesinde İbni Sina ile beraber yürüyorlar İbnisina, vahdetivücuda temas ediyor, fakat vacibin rabbolması sabit olmuyor, Rabbolmak, merbup olmak mümkünatın hem vücudu, hem vacibin eseri olduğunu tasdik etmeğe bağlı olmakla rabbolduğunu ispat noktasından gine mümkünü ispata muhtaç oluyor.

İbni Sina vacibülvücut mefhumunu vücut mefhumunu içinde evveli olarak almakla bütün hassalarını o mefhumdan çıkarmıştır; bu tarik Limmî yani evvelî olan mebdelerden netice çıkarmak yolu olmakla Sent Auselm ile temasta bulunuyor, fakat İbni Sina bu delili ouun gibi tasvir etmiyor. bunu bir tenbih kabilinden getiriyor, vacibülvücudun bedihîi hafi olduğunu anlatmak istiyor, yoksa ispatı vacipte tuttuğu yol İnnî, eserden müessire intikal yoludur.

[1] Bunun bütün İlel sınıflarına tatbik olunduğunu tasrih ediyor, âlemin bütün vücuttan mütenahi bulunduğuna, hepsinin mebdei vahit olduğuna, bunun da bütün mevcudata mübayin idüğüne, vacibülvücut bu olduğuna, her mevcudun iptidai vücudu bundan neş'et ettiğine kail oluyor.

4 — Sifat — İbni Sina Selbî sıfatlarda mütekellimler ile uyuşuyor. “Allah müteayyindir [1]. Her cihetten birdir, cinsi, misli, zıddı yoktur, maddeden müstağni, tağayyürden beridir; tamdır, intizar olunacak hiç bir hali yoktur „; fakat subutî sıfatlarda mütekellimlerden ayrılıyor: şöyle dört sıfat beyan ediyor;

I — Mahzı ilim, mahzı akıldır, zatının hem âkılı hem mâkulidir zati zatına kapalı kalmış değildir.

II — Mahzı kudrettir, kendisinden mukadderat feyezân eder, mukadderat vaki olur.

III — Mahzı iradedir [2]; irade sıfatında ihtiyar sıfatı var ise de Cut ve zati vacip noktasından naşi fi’li irade etmeği zatına lâzım kılıyor da fi’de, terkde sahib olmak mânâsına olup Mütekellimlerin şiddetle müdafaa ettikleri İhtiyar sıfatını muhal görüyor, artık vücudun bütün mebdai zativacipte olmakla zativacibin illet olması vacip oluyor; buna mebni eserlerin vacip olmasını, müteayyin bulunmasını doğrudan doğruya zativacibe isnadediyor; Allah faili mucip oluyor [3]; artık âlem ezeli oluyor, hiç bir istisna kabul etmiyen bir kanuna tâbi bulunuyor “kâinat mutlak, kül, hayır olan bir vücuttan munbasıttır [4]. kakki evvele doğru münceziptir, ondan nur alır, nazariyelerinde Neveflâtını unsurlar vardır.

IV — Mahzı Hayattır. Hayat kudret, Irade sıfatları gibi hep ilme racidir, İlim mefhumu itibarile kudret, irade, hayata muhalif değildir [5].

İbnisine isbati zatte Limmî ve İnnî tariklerini tuttuğu halde isbâi sıfatta daima Limni tarikini tutmuş, ilk sıfatı vücut göstermiş “Vacibülvücüt zati ile, hakikati hassasi ile vardır “didiktön sonra hassalarını çıkara çıkara bütün sıfatlarını bulmuş idi,;“Cenabihak mahzıvücüttür,vücüdü ona mahsustur, başkaları vücüde müstahik değildir,Vacibülvücüde olan izafetleri kesilince nefislerinde batıl olur, ancak Vacibülvücüt sebebi ile sabittir, haktır, Vacibülvücüt hakkımahızdır, her mânâsile haktır, didikten sonra vücüde selp katılırsa vahit ve Akıl sıfatları[6], izafet katılırsa Evvel, Kadır, Hay sıfatları [7], izafete selb hatılırsa Mürit,Cevat

[1] Zati itibarile taayyüni iktiza eder, aslâ illete muhtaç değildir.

[2] İradesi inayeti ezeliyedir bu tabir mütekellimler tabiri değildir.

[3] Faili mucip olmak vasfı Neveflâtunilerde vardır.

[4] Kühünden hiç birşey zâyı etmeksizin varlık intişar eder; Allah tecelli eder, ısrak ve zuhur eder.

[5] Semî ve Basar sıfatları da İbni Sinanın bazı eserlerinde İlme racidir; mutezileden kâbi ile Ebülhüseynilbasrî de bu mezhepte bulunurlar,Kelâm sıfatı kelâm ilmüne mahsustur,kelâmcılar bu sıfatı Peyğamberlerin İcmaından almışlardır, Tekvin sıfatı zaten Kelâmcılar arasında ihtilâflıdır.

[6] Terkip, şirk bulunmayan mevcut—madde ve maddî olan şeylerden beri olan mevcüt.

[7] Bütün eşyeye nisbeti olan mevcut — Makduratin varlığına nisbeti olan mevcut—Bütün mâkul, müdrük fail olan mevcutlara nisbeti olan mevcut.

Hayir[1] sıfatları çıkarılmıştı.İbnisina cevher sıfatını ayrı göstermemekle beraber ona mevzuda olmadan beri demekle Vahit ve Akıl sıfatları sırasına sokmuş oluyor, artık bütün sıfatlarda kesret hakikî olmayüp izafî oluyor. Sofiye ile Mütezile bubapte İbni sina ile beraber gidiyorlar.

İbnisina vüçütten sora vahit ile Evvel sıfatlarını zikir ediyor. her cihetten vahit olan aynı vüçüde“ mahiyeti olmayan Evvel,, diyor, çünkü vacibin Vacibülvücüt olmasından başka bir mahiyyeti yoktur,vücüdünün vecip olması mahiyyetin lazımı degildir [2] .

İbnisina vacibin vahit olduğunu isbat ittikten sonra Eflatun meslegine göre Hayrimahz, kemalimahz sıfatlarını pek güzel bir suretle izah idiyor. Vahit ve Evvelin kemalimagzı bulunmağla Cenabihak zatinin Âşıkı ve mâşuku oluyor [3].

İbnisina dinî Allah ile Felsefî ilahi büyük bir meharetle birleşdiriyor, Felsefî İlah Dünyayı bilmiyor, Dinî Allah her şeyi biliyor, hiç bir zerre ilminden hariç kalmıyor. Başfeylesof bir dehayifelsefî ile “Allah her şeyi küllî olarak bilir, çüz’î olarak bilmez [4]; bununla beraber İminden hiç bir zerre hariç kalmaz,,hükmünü veriyor[5].Allahın dünyayı bilmesi kendi hakkındaki şuur ve idrakinin,zatini taakkul etmesinin uzanması; illeti bilmesinin mâlüllerinide bilmesi neticesine varmakla burada hakikî bir vüçüdlük rengi görünüyor, çünkü dünyayı kendi mâluli olmak üzere taakkül tarikile küllî olarak ilk halkası olan İletler Ve Mâluller silsilesinin tertibine göre biliyor, her şeyi müteayyin ve vacip kıldığı için, her şeyin illeti bulunduğu için biliyor; mebde’ler gibi mâluller gibi her şeyi bağladığı tertibe göre biliyor.

5 — *Tasavvuf* - İbnisina maddî ihtiyaçtan naşı bir kerre Sofiye li-

[1]Maddî olmayarak her şeyin nizamı hayrine mebde’ olan mevcut—zati için hiç bir ğaraz gözetemeyerek irade eden mevcut — Bütün noksanlardan beri olarak bütün kemal ve nizama mebde’ olan mevcut.

[2] İbnisina buna bir takım sıfatlar tefri ldiyor: Cinsi yoktur, hadde giremez, ona bürhan getirilemez, gibi.

[3] Her cemel ve kemal, kemal sahibinin mahub ve mâşukudur. Feylesoflar lafız ile mukavyet olmazlar, mânâya bakarlar, bundan naşı Allahın Isimlerinde, Sıfatlarından Şer’a bakmazlar.

[4] Yani Şimdi, yarın, dünkü gün vakidir diye zaman itibarile tağayvürleri hususile bilmez, belki küllî oldukları haysiyetile bilir; cüz’î olanları küllî olarak bilmesi Münecimin filan saatta hesuf vaki olacağına dair olan ilmi gibidir ki pu ilim vukuundan evvel ve sonra devam eder; müneccimin bu ilmi müşahede ve ihsas tarikile değil, belki taakul tarikiledir. Genabıhakkın ilmi de taalluk tarikile, bizim için akil ile hasıl olan ilme benzer bir ilim iledir, yuksa ihsas vasıtasile olan ilme benzer bir ilim ile değildir, İlmilahi zemani değildir. Zatibariye nisbetle mazı, hal, müstakbel yoktur, ezelden ebede kadar ne var ise onun malumudur.

[5] Cenabı hak zatını taakkul edince Masivanin,yani kendisinden başkaksının ya bizzat veya bilvasita mebdei olmağla Masivaya da taakkul eder, illeti bilmek mâlulu bilmeği icap eder .

basına bürünmüş idi . Maddî ihtiyaç gibi, sıkıntı, yalnızlık zamanlarında derunî bir ihtiyaç onu Tasavvuf dilile yazı yazdırmağa mecbur itmişti . İbnisina hakikî bir mütesavvufeden değildir , tasavvufu elinde tutmuş, müstakil bir ilim göstermiş, tasavvufa tarafdar olmuş değildir, belki tasavvufu mabadettabianın bir tetimmesi saymış [1] , İnayeti ilahiye ve Kader bahislerinde, insanın Allahle nisbetini beyan' münasibetile Tasavvufa temas itmiştir .

a— İnayeti ilahiye-İbnisina Sukrta görülen inayeti ehemmiyetli bir surette beyan idiyor ; İnayet İlmibarinin kâinatın nizamihayir üzere , en layik olan vecih züre olmasına taalluk itmesi, kâinatın bu taalluku veçhile hayrı mahızdan sadır olmasıdır . İbnisina İnayet mefhumunda İlim , İrade, Kudret, Hayir sıfatlarını toplamıştır . Allah , Hakkimahız , Hayrımahız olunca, her şeyde ondan sadır olunca Şer nasıl Kazai bariye kiriyor. İbnisina buni hal idiyor, Eflatunda bulunan “Uzgözlülük Optimisme,, nazariyesini takdirlere şayan düsturlar ile izah ediyor; Şer Hayrın yukluğu oluyor , kâinatta arazî olarak bulunuyor, şerrin zati bulunmıyor, Şer yokluk oluyor, Varlık, zati itibarile hayir oluyor. Şer üçe ayrırılıyor: Noksan, Elem, Günah. Bugünkü felsefede Tekvin taraftarı olan Feylesoflar İnayeti İbnisina gibi düşünüyorlar. Laypniç Şerri-Mabadettabiî, Tabiî. Ahlakî olmak üzre üçe ayiriyor .

İbnisina “ Şer zati itibarile yokluktur, fakat har yokluk degildir , belki bir şeyin tabiati muktazasının , nevine ve tabiatine sabit olan kemalatının yokluğudur . Şer bilaraz yokluktan veya kemali müstahik olan şeyden men idendir,, dimkle Aristocu oluyor , çünkü “kendisinde bilkuve hiç bir şey bulumayan Şer Şer olmuyor, Şer tabiatte bilkvve olan şeye lahik oluyor, buda maddeden naşi Olmakla Şerin kuvveyi iktiza ittigini tasrih idiyor, bundan başka Şerrin menşeyini madde görmekle İrfanilerin “Madde Şer mebdeidir,, düsturnnada iştirak idiyor; İbnisina Maddeye Şerrin lahik olmasını tahlil idiyor , bütün Şerleri , “ فلك قمر ” in altında bulunduruyor , mâkullerde asla şer bulundurmuyor, Şerrin yalnız Fertlere, bazı vakitlerde isabet ittigini, Nevilerin şerlerden mahfuz kaldığını beyan idiyor. Filvaki Aristonun kuvve ve Fi'li esasına [2] bina edilen Mabadettabiasının tatbik olunduğu bu Âlemde Hayrimut-

[1] — Mabadettabia Tabiiyyat gibi me'hezlerinde hak batıla benzer, çünkü Vehim Aklın karşısına çıkar, bundan naşi birbirine mübayin olan fikirlerin birbirile çarpışması o hale gelmiştir, Mütefekkirlerin bunlar üzerinde birleşmeleri ümidini kesmiştir ; bu ilimlerde aklını engellerden tecrit, fikrini tasfiye, nazarını hissiyat şaibelerinden tahliye etmek elzemdir, basiret ile hareket iden Hakki bulur , en faziletli insan olan Hükemai mühakkıkın mertebesine yükselir , yoksa halkın en düşkünü olan Mütefelsife derekesine düşer .

[2] — Heyulâyi ulâ tamamile kuvvededir . Fiil ile hiç bir ihtilati yoktur, Suret tamamile fiiledir .

İçerik mümkün olmayabilir, çünkü kuvve bulunduğunda orada noksan imkânı, bundan naşî şer imkânı vardır. Baritaalâ bizzat Hayır olan Hayrîküllîyi bezl itmiyor, çünkü hayre karışmış mümkün ve arızî Şerler vardır. Şer imkânını tazammün itmeyen bir Âlem bizim Âlemimize asla uygun gelmez.

İbnisinanın Uzgözlülüğü cüz'î Şerleri umumî Hayrlara kolaylıkla feda ediyor, nerede cüz'î bir şer varsa orada umumî bir Hayır vardır [1], mevcut olan şeylerde ya daim ve sabit bir hayır vardır, veya Hayri Şerrine gâlipdir, Şerrî Hayrine gâlip olan, veya Hayrina Müsavi olan bir Şer yoktur. Artık Şer yok hükmündedir, nitekin ateş zatinde hayirdir, fakat bîlaraz Şerdir buna mebnî nizamiküllî için zarurî olarak arız olan bazı fasit olan lazımlara bakılmamıştır, hayır adet itibarıyla şerden çoktur, nitekim hastalıklar çok olmakla beraber sağlık ondan daha çoktur, bundan naşî az bir şer için çok hayır bırakmak hikmet-i ilahiyye müktezasî olmaz, yalnız Felsefe bilmek gibi ikinci kemallerin noksanî İnsanlarda daha çoktur, fakat bu noksan ilk kemallere ve menfaati zahir olan şeyde onları velî iden kemallere zarar vermez, bu gibi Şerler hakikatte Şer bile değildir, belki maddede zait olan hayırların bazı kemallerin yokluğudur.

b—Kaza ve kader - Kaza “وَدَعِ اَوَّلَ بَسِيْطٍ” dir, yani mevcutların basit olarak en güzel nizam üzere feyzanın mebeididir, mevcutların Âlemiaklîde mücmel olarak bulunmasıdır. Kader kazadaki veçhile mevcutların sebepleri ile harice çıkmasıdır; İbnisine “Hayır ile şer Allah nazarında İnsan nazarında olduğu gibi değildir yukarı yırtıcı Aslan yaratılmazdı”, demekle Hayır kazaibariye bizzat, kast ile giriyor, Şer ise bîlaraz giriyor.

c — Tertibîbaride gözedilen mebdeler sırası olarak kalmakla Nefsiyatîka bu gizli olan mahalle giremiyor; Tasavvuf bize onun bazı şeylerini keşif edemediğinden mabaddettabiaya bir tetimme mahiyetinde kalıyor.

Mütesavvüfe İbnisinanadan çok müteessir olmuşlardır. İbnisinanın Nefsi İnsaniye ile illetiulâ arasında gösterdiği samimî münasibet Mevlânânın hemen her satırında izi takip oluna bilir. Vahdetivücüt meselesinin mebedeini de İbnisinanada bulmak mümkün olabilir [2]. İbnisine

[1] — Eşhastâ Şerrin zarurî olarak bulunması, ancak eşhasın Hayra ihtiyacına tabidir, eşhastâ mümkün olan Hayır kendisinde bir şer bulduktan sonra meydana çıkar, nitekim sıhhatin Hayır olduğu hastalıktan sonra bilinir.

[2] — “Vücudu hakikî Allaha mahsusdur, diğer şeyler vücuda müstahkık değildir, vacibül-vücud e olan izafetlerinden kesildi mi nefislerinde batıl olur..”, “kâinatın hayatının kaynağı Allahdır, işte bu kaynağın içinden bu görülen âlem sadır oluyor..” Şeyh İbni Arabî İbni Seb'in, Tilmesanî gibi Vücudiler vücudu mutlakı vacibül-vücut yerine ikâme etmişler idi, sıfatlardan mücerret olan vücudu-

Peyğamberlerin hitabdaki remizlerini Feyğamberlerin tariki göstermekle Mütesavvifenin remzî bir yolu daha ziyade iltizam itmeleri İbnisina-
dan soradır . Sofiyenin isbativacibi bedihî görmelerinde de İbnisina
müessir olmuştur . Çünkü isbativacipteki Limmî tariki bir tenbih
dimekdir .

6 — *Maad*-İbnisinin Uzgözlülüğü pek ziyade Tasavvufî mahiyette
olarak Ruhun Maadına kadar uzanıyor, Maad Mabadettabianın ferî
ilminden oliyor, İbnisina ayrıca Maadi pek cazip pek güzel bir surette
beyan ediyor, Farabî gibi Maadde tereddüde düşmüyor, Ruhun ferdî
olarak bakasını ortaya koyor, bedenden ayrıldığını müteakip ferdiye-
tini muhafaza edeceğini bildiriyor, İbnisina Cismani [1] Maadi inkâr
etmiyor, cismanî maadin Şeri, tarafından kabul olunduğunu, Akil tariki
ile ispat olunmayup ancak Şeri, yolile isbat olunacağını beyan ettiği
gibi Akıl yolile sabit olan ruhanî maadi de Nübuvvetin tasdik ettiğini
tasrih ediyor, ancak Feylesofların saadetinefsiyeye saadetibedeniyeden
ziyade rağbet ettiklerine, saadetibedeniyeye nail olsalarde hakkievvele
yaklaştran saadetinefsiye yanında onu hiçe sayacaklarına, Sdadet ve
Şekavetibedeniyeyi Din temamilen beyan ettiğine mebni yalnız Saadet
ve Şekavetinefsiyeyi beyan sadedinde ruhanî maaddan bahsediyor .

İbni sina Farabînin lezzetiakliyesini izah eyleyor, burada kuvvei
ğadabiye ve şehviye, kuvvei vahime ve hafıza gibi her nefsi kuvvetin ken-
dilerine mahsus olan lezzet ve hayırlarından, elme ve şerlerinden baş-
layarak işe girişiyor [2]; bundan sonra Nefsi natıkanın kemali hassına
geçiyor, bu kemali hass ile diğer kuvvetlerin kemali arasında, nefsin
lezzeti, aklı lezzet [3] ile hissî lezzet arasında mukayeseyi bile müm-
kün görmüyor. Nefsi natıka ancak bedenden ayrıldıkları sonra mâşuku
olan kemale dönüyor, her lezzetten âlâ olan lezzete nail oliyor. Kemali
insaniyi elde etmek hususunda kusur gösterenler veya inkâr edenler
bu lezzeti duymayacaklarından elem duyacaklardır, işte şekavet bu-
dur. Ahmak olanlar lezzeti de, elemi de duymayacaklar.

İbni Sina tasvir ettiği bu ruhanî maadı hakikî maat sayıyor .

7 — *Nübüvvet* - İbni Sina İlâhiyyatı, nübuvvet ve Âyetlerin esrarını,

---

mutlak, tabiri mahsus üzere “ذات بحت” , yalnız zihinde mevcut olup âyânda mevcut olmayacağına
veya selpler ve izafetler ile bulunabileceğine mebni Din Alimleri umumiyetle sıfatı bâriyi tatili
istilzam eder, reyinde bulunarak vahdeti vücudu şiddetle reddetmişler idi.

[1] İbni Sinanın cismanî maadı inkâr ettiği meşhurdur, fakat doğru değildir, „Necat” i buna şahittir .

[2] Kuvvei ğadabiyenin lezzeti zafer, kuvvei şehviyenin lezzeti arzusuna uygun bir duygu,
kuvvei vahidenin lezzeti umma, kuvvei hafızanın lezzeti geçen şeyleri hatırlamadır . Elemleri
de zıtlarıdır .

[3] Âlim olmak, herşeyin sureti, herşeyde mâkul olan nizamın sureti, herşeye feyeza^u eden
hayırın sureti kendisinde mürtesem olmak gibi .

Ariflerin makam ve derecelerini pek ziyade tevsî etmiştir; çünkü Aristonun İlahiyatta sözü az idi, bu münasebetle vahi, ru'ya, âtiye ait bilgileri ve sebepleri hakkında kendisinden evvel hiç bir Meşafnın söylemediği sözleri hikmeti ilâhiye tevabiî olarak söylemiştir. [1] İbni Sina Peyğamberleri Ariflerin en yükseği biliyor, menzilleri tayederek Allaha erene arif diyor, arifleri âlemi kudse dönmuş, diğer insanlardan çekilmiş görüyor, böylece tasavvuf yolunda bulunuyor.

İbni Sina insanlar arasında içtimaî hayatın tanzim, adalet kaidelerinin te'min olunmasını ancak Peyğamberler sayesinde olacağını ortaya koyuyor, Farabî gibi Peyğamberlerin bulunmalarını içtimaî ihtiyaçlardan sayıyor, yalnız Peyğamberlerin hakikatleri bilme hususlarında ondan ayrılıyor, Peyğamberleri insanların en fadılı buluyor, nazari ve amelî Akılda kâmil görüyor. İbni Sina Nübuvvet hassalarında Farabiden ayrılmıyor; Nefsin hassası üzere Âlemin heyulâsında bile müessir olabileceğini kabul ederek Mucizeri; Nefsin Âlemiğaybe muttali olabileceğini beyan eyleyerek Vahyi; kuvvei mütehayyilesinin idrak ettiki şeye gözel bir suret, manzum bir kelam suretimahsuselerini virebileceğini haber vererek Vahimalekini; bütün bunları Rohiyat esaslarına göre izah ediyor [2]; Peyğamberin İnsanları Allahe, ve Maade davet ettiğini, hitabında bir takım remiz ve işaretler [3] bulunabileceğini, Allaha yaklaştıracak ef'ali [4] beyan edeceğini bildiriyor.

İbnisine Melekleri DinAlimleri gibi kabul etmiyor, Ukule Melaikei mücerrede, Nufuse Melaikeiameliye diyor.

İbnisine hiç bir vakit Dine karşı gelmemiştir, belki Dini bir meslekifelsefî haline koymuş, Dinî bir meslekifelsefî yolunu tutmuş idi [5], kendisini tekfir edenlere karşı şu şi'ri ile kat'î bir cevap veriyor.

کفری چومنی کزاف و آسان نبود   محکم از ایمان من ایمان نبود
دردهر چون یکی و آن هم کافر   پس در همه دهریک مسلمان نبود [6]

E — *Hikmeti siyasiye* — İbnisine Hikmeti siyasiyeyi sevmemiş, bu bakte Ferabiden ayrılmıştır, Farabî Eflatun gibi hikmeti siyasiyeyi severek (المدینه العلمیة) yi kaleme almış idi. İbnisine buraya yanaşmamıştır.

[1] [Vücut, sunu ve ibda, mebadı ve ğayat, tecrid] Hikmeti ilahiyenin makasıdır.

[2] İbnisine Enbiya hakkındaki Kanuni „ضحویه“ risaleinde beyan etmiştir.

[3] Allahın kelamında remizler, Tevrat akidesini Felsefe ile te'lif çalısan Museyi Feylesufu Filonde göruliyor.

[4] İbadetler gibi ki Ammenin nefislerinde bunlar ile zikribari hakkında rusuh hasıl oluyor.

[5] Mütakellimler bunun aksine olarak Felsefî bir mesleki Dinî tutmuşlar idi.

[6] Benim gibi bir adama küfür isnadi sebebsiz, kolay olamaz; benim İmanımdan daha muhkem bir İman olamaz. Dehir içinde benim gibi bir tek Adam olsun o da Kafir olsun, öylemi? Artık bütün dehir içinde bir tek Müslüman bulunamaz.

F — *Tıp*. — İbnisina amelî Tıpta Farabiden ayrılmış, zamanının en yüksek Tabibi olmuş, Garpte onyedinci asra kadar Tıp aleminde te'sirler yapmış, Kanunu Avrupada Tıp tedrisatının esası olmuş; Şarkta Garptan ziyade te'sirini göstermiş idi. Kanun yazılınca kadar İran Tabibi Ebubekri Razinin "Kitabilmülk" ü umde idi, Turan Tabibi EbuAlii Buharî kanunu yazınca kanun onun yerine geçti, neşr olundu, EbuAlinin Kanuni Yunan Tıbbı değil idi, belki Yunan, İran, Geldan, ve Arap Tabiplerinin bahs ettikleri meselelerin hulasası idi, Tıp Kamusu idi, İbnisinin şahsî pek çok müşahedeleri var idi, mualecelerinde hangi şartlar dairesinde tesir husule geldiğini araştırır idi, bubapta pek çok tecrübeler yapardı, bu tecrübenin verdiği neticeleri parça parça yazdı, formalarda topladı, kanuna ilave itmek istedi, ne çareki zayi oldu gitti, ona muvaffak olmadı.

Ş — İbnisina sonra gelenlerin dimağında paydar bir iz bırakmıştır, faaliyeti dimagiyesine şahit olan, gayet kuvvetli bir mantık ile kaleme alınan kıymetli eserleri elden düşmemiş, şimdiye kadar muhafaza olunmuştur. "İbnisina, devrine ait temenniyatı Felsefiyenin en sadık bir müdafii idi, samimiyeti ahlakiye itibarile İbnisinin telkinatından, daha müessir telkinat bulmak güçtür,". İbnisina ile felsefe evcikemale ermiştir.

XII — İbnisinin şakirtleri—İbnisinin şakirtleri selefleri Razî ve Farabînin şakirtleri gibi pek çok ise de pek çoğu meşhur olmamış idi, meşhur olanları şunlardır:

1 — Ebuabdullahilmasumî - Elmasumî şakirtlerinin afdali idi, baş Feylesof bunun hakkında "Aristo Eflatuna nasıl şakirt ise Elmasumî de bana öyle şakirttir,"dir idi, namına aşka dair bir eser bile yazmış idi, müasırı Ebureyhanibeyrunî İbnisinaya bazı mesailde itiraz itmiş, verdiği cevabe karşı edebi tecavüz itmekle İbnisina Beyrunî ile münazaradan vaz geçmiş, Elmasumî üstazının yerine Beyrunîye cevap vermiş idi. Elmasuminin Müfarikat hakkında, ukul ve eflakın adetleri ve tertipleri hakkında risaleleri var idi, bu eserler Feylesofların mâşuki idi.

2 — Behmenyar-Ebulhasen Behmenyar ibni Merzeban Azerbayecanlı idi, engüç ve derin meseleleri kurcalardı, baş Feylesofun en çok muhahaselerine, cevaplarına Behmenyarın süalleri sebep olur idi, Behmenyarın "Ettahsil," [1] ve "Elbehce ve Essaade," si; Mabadettabia ve "Meratibilmevcud," i kıymetli eserlerindendir, İbnisina Felsefesi Behmenyarın zamanında şanlı idi, Behmenyar (458) de vefat itmiştir.

Ebulabbasillükeri, Behmenyarın şakirdi idi, Horasanda Hikmet bundan intişar itmiş idi, Hikmetin bütün cüzlerini, inceliklerini bilir idi, Lükeri Hikmet meydanında muasırı olan Ömer Hayyamı, Ebulfetih

[1] Ettahsil, Mantık ve Mabadettabiaya aittir.

Koşeki, Meymuni Vasıfıyı geçmiş idi, Lükerinin eserleri pek çok idi, yüksek bir hakim olan Mehemedi bni ebi Tahirilmervezî, mâkulatta mahir olan Kadı Abdürrezzakı Sagananî, Aynizzeman Hüseynilkattan ilmervezî, Bağdat nizamiye Akademisi Müderrislerinden Esadülmihenî meşhur şakirtleri idi. Zamanında Hikmette sanisi bulunmayan Ebülfetih elfiruzecî Mehemedi bni ebitahirilmervezînin şakirdi idi.

3 — Ebumansur ibni Zilalisfehanî-Ebumensuri İsfahanî İbnisinin şakirdanının havassından, ve sırdaşından idi, Musikide pek mahir idi, Şifanın Tabiiyat kısmını ihtisar itmiş “Hayyibni yekzan,,risalesine şerh yazmış idi. İlâhiyat hakkında da bir eseri vardır ,(440) da vefat itmiştir.

4 — Ebuabdullah Mehemedililakî - Ebuabdullahilakî Hikmette, Tıpta mahir idi, üstadınının kanununu ihtisar itmiş idi, İlmi ve Ameli faziletleri nefsinde toplamış idi.

5 — Ebulkasim Abdurrahmanilneysaburî-Ebulkasimineysaburî Hikmette ve Tıpta yüksek dereceyi ihraz itmiş idi. Tıbaa ait kıymetli eserleri vardır, kendisine “İkinci Bukrat,, dinmiştir.

6 — Kadi Ebunasır Mehemedinesevî - Ebunasrinesevinin Ömer Hayyan ile mücavebesi vardır, Nesevî Ömer Hayyame Hilkat ve Teklif haklarındaki Hikmetibariyi sormuş Hayyam da ona güzel bir cevap yazmış idi .

7 — Ebu Übeydicuzecanî-Ebu übeydicuzecanî İbnisinin nüde-masından, hadimlerinden idi. Cuzecanî şifanın, Kanunun müşkül noktalarını şerh etmiş “Hayyibni yakazan,, e ayrı bir şerh yazmış, Farisî dilile Hayvanat hakkında bir eser kaleme almış idi; Cuzecani üstadının meclisinde müstefit bir tilmiz gibi değil, belki bir mürit gibi bulunur idi, İlmi şerikleri derecesinde değil idi .

XIII — İbnisinin muasırları-İbnisine zamanında pek çok hakimler var ise de meşhurları şunlardır :

1 — Ali bni Süleyman-Ali bin Süleyman Mısırın ilk Feylesofı idi . Mısır diyarında ilk evvel Tıbaa itina olunmuş idi, Tolonîler zamanında mütemeyyiz bir takım Tabıpler varidi,HıristiyanTabibleri daha çok, İslâm Tabibleri daha az idi. Ebu Abdullah Mehemedi teminî hazik birTabip, mahir bir Nebat Alimi idi;İbnisinin muasırı olan Ali bni Süleyman-dan evvel Mısırdabir Feylesof görmeyoruz. Ali bni Süleymanın Atumi reh hakkında bir eseri, Felesefî Tâlikatı vardır .

2 — İbnilheysemll basrî-İbnilheysem[1](354)de Basrada doğmuş so-ra Mısıra gidüp orada ikamet eylemiş, (430) da irtihal etmiştir . İbnilheysem pek ziyade zeki, ülumda mütefennin idi, Şarkta zuhur iden

[1] Avrupalılar galat olarak «الکازن» derler .

Riyazici ve Heyetcilerin en yükseklerinden idi, zemaunda değil misli, ona yakın bile bir âlim yok idi, gendisine “İkinci Batlamyos,, dinmiş idi, İbnilheysem müdekkik bir Feylesof idi, Tıpta nazariyatı pek mükemmel idi, İbnilheysem pek az kimsenin birleştirdiği, ilmî fazilet ile ahlakî fazileti nefsinde toplamış, kafasına yalnız hak sokmuş, kalbine yalnız hayır ve adil yerleştirmiş idi; zamanını tedris tasnif, istin-sah ile geçirir idi, memuriyetlerden hoşlanmaz idi.

İbnilheysem küçük yaşdan beri halkın muhtelif surette bağlandığı itikatlardan şüphe ider, avaminası hakir görür idi, hevesi yalnız hak ve hakikati arayup bulmak, İlmın ardından koşmak idi; muhtelif fikirlerden, Dinî ilimlerden bir faide görmemiş, maddesi his sureti akıl olacak bir yolu yegâne Hak yolu tanıyarak hakikati Aristonun kararlaştırdığı Mantık, Tabiiyat ve İlâhiyat İlimlerinde bulmuş idi. İbnilheysim evvel emirde Mantık tetebbünü ikmal ettikten sora Tabiiyate ait sırasile “Essemauttabî,, “Elkevnüvelfesat,, “Elasarülülviye [1] “Kitabünnebat velhayvan,, “Essemaü velâlem,, [2] “Kitabünnefis,,i tetebbüe koyuldu, en sora İlâhiyat veya Mabadettabiayi tetebbü etti.

İbnilheysem Aristonun ve bu surette her Feylesofun nasıl tetebbü olunacağını bize pek güzel bir surette öğretmiştir.

İbniheysem Riyaziyat, Tabiiyat, İlâhiyattan ibaret saydığı Felsefinin usulüne, mebadisine iki el ile sarılmış, fûrûnı de elde etmiş idi, sora Hak taliplerini hem hayatında, hem vefatından sora müstefid etmek, Felsefeyi gereği gibi kavrayabilmek için bir nevi idman yapabilmek, kocalık zamanında hazır bulabilmek emelile tasnife başlamıştır. İbnilheysemın selefleri olan Elkendî ve Razînin eserleri gibi eserleri pek çoktur, mühtelif ilimlere ait olmak üzere, zayı olanlardan başka, yüz yetmiş kadardır, eserlerinin hepsi de gayet istifadelidir. İbnilheysem İklidisin, Batlamyusun, Aristonun, Firfiryusun bir takım kitaplarını telhis etmiş, Hey’ete, Mebhasi ziyaya [3] ait mükemmel eser yazmış, bir çok reddiyeler de kaleme almıştır [4]. İbnilheysem İhvanisefa ve Miskeveyh gibi “İnsan küçük âlemdir,, nazariyesini müşîr eser yazmağı de unutmamıştır.

[1] Birinci kitab Mebadii Kevniye ve Tabiiyeyi, ikinci kitab arzın Kevn ve fesadını, üçüncü kitap hadisatı cevviyeyi, sora madenleri izah eder.

[2] Bu eser âlemin hakikatını, kuvvei İlâhiyenin, Aleme olan ittisali keyfiyetini beyan eder.

[3] Mebhasi ziyaye ait yazdığı “Elmenazır,, da “İnkisarinesimi,, ye dair oldukça sahih mâlumat vermiş, “İnkisarızıya,, asarını tetkik etmiştir. Ambezoklesden beri devam ede gelen ru’yet nezariyesini ilk önce tashih eden İbnilheysemdir.

[4] Ebubekrîrazinin İlâhiyatını, Mütেকellimlerin hudus delilini, Mutezilenin Sıfatılahiye hakkındaki itikatlarını, delilleri mütেকâfi görenlerin fikirlerini ret hakkındaki eserleri ne güzeldir! Kantın Alem hakkındaki fikirleri delillerin mütেকâfi olması esasına mebnidir. İbnilheysem “El-semaü velâlem,, e itirazatta bulunan Yahy ennahvî ve Ebu Haşîmi Cubbaiyide ret etmiştir.

İbnilheysem Ahlak risalesinde bütün akranını geride bırakmış, Felsefede eslafından fazla inkişaf köstermemiş ise de Cebir ve Hisap kaidelerine birtakım yeni üsluplar vaz etmiştir. Hendese kaidelerini ilk önce Mantıka tatbik eden İbnilheysem dir.

İbnilheysem muasırı İbnisina gibi marifet yolunda Mantıkçıdır, ancak hem hisse, hem akle yer virir, yalnız his veya yalnız akıl ile hakkın elde edilebileceğine kail değildir, belki madde ve unsuru hissiyat, sureti akliyat olan reiler ve fikirler vasıtasile hakkın bulunabileceğine kail olmağla Kanta mübeşşir oluyor.

İbnilheysem bütün Din ve Dünya işlerini Felsefe neticesine bağlar, Atomi ve Halâyi atar; Şarkta en evvel Şek Yulunu tutmakla Dekarta de mübeşşir olur. İbnilheysem Felsefeyi kafasında bilgi olarak bırakmayup kalbine indirmiş, nefsinde tahakkuk ettirmiştir, Farabî gibi faziletiahlakiye ile mümtaz olmuş, izâz ve ikramlara karşı meşrebini asla değiştirmemiş, hatta Devlet Memuriyetinden nefsini kurtarmak için kendisini meczupluğa vuracak kadar izzeti nefisince fedakârlıkta bulunmuş, amelini daima ilmüne tatbik etmiştir.

İbnilheysem de Farabî gibi amelî Tıpta bulunmamış; Aristo Felsefesinin Hakka uygun olduğunu kabul etmiştir.

İbnilheysem ile felsefe garbe donmuştur, artık Mısırda ve Endüluste büyük féylesoflar görecekiz.

3 — Ebu reyhani beyrunî Harezmî-Ebu reyhani beyrunî (407) de Mahmut Gaznevî tarafından Efgane götürülmekle, Gaznede ikamet etti, oradan Hinde sefer etmekle Hidulerin ahlak ve adeti, harsi hakkında vasi mâlumat edindi. Hint ülum ve âdâbına Beyrunîden daha ziyade vâkıf olan yoktur, o vakte kadar meçhul kalmış olan Hint ve Şark kıt'alarına dair ilk mâlumatı veren Beyrunîdir. Beyrunî Hintlilerin fikirlerini olduğu gibi haber veriyor, ne delillerini ne hasımların reilerini bildirmiyor. Eserinde müşahede usulüne ehemmiyet veriyor. Beyrunî müverrih ve edip, Heyette ve tıpta mahir idi, Hikmet İlimleriyle de meşgul olur idi (430 veya 440) da vefat etmiştir.

Beyrunînin İbnisina ile mürasele ve mübahaselerinde Hikmete ait pek müfit malumat vardır, Beyrunînin iki muazzam eseri vardır biri Asaribakiye [1], diğeri Kitabülhint dir. Tıppa, Heyet ve Nücüma, ve Maadine ait kıymetli eserleri vardır [2], eserleri Avrupalılarca makbuldur.

4 — Eblkasımilgirmanî - Ebu kasımigirmanî Hakim idi, İbnisina ile aralarında münazaralar vaki olmuş idi, İbnisina onu Mantıka ihti-

[1] Asaribakiye Emir Kabus namına yazmıştır.

[2] He'yet ve Nücuma ait yazdığı Kanuni Mahmut Gaznevinin oğlu Mes'ut namına, kıymetli taşlar ile madenlerden bahs eden eseri de Mesûdün oğlu Mevdut namına yazılmıştır.

mamsızlık ile, Ebül Kasım da İbnisinayi muğalata ile ittihame kalkışmakla münazara beyhude olmuş idi.

5 — Ebulferəcibini ebisaidilyemamî-Ebulferəcilyemamî Hikmette mütemayız, Tıpta fadıl idi, İbnisina ile aralarında Tıp ve diğer meseleler hakkında mücavebeler vaki olmuş idi.

6 — Ebulfereci, Bnittayyip - İbnitayyip Bağdadın mütefennin Feylesofu, hazik Tabibi idi, ulumu Hikemiyede fadıl bir Hıristiyan idi, Aristo, Bukrat ve Calinus şarihi idi [1]; gerek metinleri, gerek şerhleri çok idi .

İbnisina İbnittayyibin Tıptaki meharecini tasdik, kitaplarını takdir ider idi . fekat Felsefe kitaplarını begenmezdi .

İbnittayyip nasıl olursa olsun umurişeriyenin ancak nakilden alınacağına kail idi, İbnilhammârdan ahz itmekle Farabî silsilesinden gelmiş oluyor idi .

İzmirli
İsmail Hakkı

---

[1] İbnittayyip kuvai tabiiyenin İnsanın bedeninde bulunması hususunda Calınusun reyine muhalif olduğundan naşi İbnilheysem tarafından ret elunmuştur, İbnilheysem Tabiiyat ve İlâhiyat mesaili hakkında İbnittayibe ayrı bir risale göndermiştir .